

Transformace regionální identity v Česku: Případová studie částečně deinstitucionalizovaných Čech a Moravy pohledem obyvatel česko-moravského pomezí

PETR MAREK

Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Geografický ústav, Brno, Česko (Masaryk University, Faculty of Science, Department of Geography, Brno, Czechia); e-mail: petrmark@mail.muni.cz

ABSTRACT Transformation of regional identity in Czechia: Case study of partly deinstitutionalized Bohemia and Moravia from the viewpoint of the Bohemian-Moravian borderland inhabitants – The article discusses the transformation of regional identity – both “identity of region” and “regional identity of people” – of partly deinstitutionalized Bohemia and Moravia in Czechia. It aims to understand better the role of “new” regional identities in the transformation of “old”/historical regional identities. A questionnaire survey with 454 inhabitants of the Bohemian-Moravian borderland revealed the crucial impact of the “new” administrative regions, not respecting historical boundaries, in the transformation of the “old”/historical regions’ territorial shape. This is connected with a change in regional identity of people. The names of “new” regions play a crucial role here, but their catchment areas are also important. The regional identity of people can be seen as another substantial institution reproducing historical regions since people’s (non-)identification with historical regions contributes to the transformation of these regions’ identity, too. The results also show that the Czech Lands still exist as perceptual regions in people’s consciousness and are important for the identification of many people and regional activism alike.

KEY WORDS transformation of regional identity – identity of region – regional identity of people – deinstitutionalization of regions – Czech Lands – Bohemian-Moravian boundary

MAREK, P. (2022): Transformace regionální identity v Česku: Případová studie částečně deinstitucionalizovaných Čech a Moravy pohledem obyvatel česko-moravského pomezí. *Geografie*, 127, 3, 271–297.

<https://doi.org/10.37040/geografie.2022.007>

Do redakce došlo v listopadu 2021, přijato do tisku v květnu 2022.

1. Historické regiony stále aktuálními fenomény

Studium „starých“/historických regionů nelze vzhledem k jejich přetrvávajícím významům – nabývajícím různou podobu – pokládat za dostačující. Například na Slovensku či Ukrajině se o tamních historických územních jednotkách někdy uvažuje jako o více odpovídajících regionech pro územní správu (Nikischer 2016; Melnychuk, Gnatiuk 2018; Gnatiuk, Melnychuk 2019), v Polsku či Británii jsou některé historické regiony spojeny s regionalismem a nacionalismem (Bialasiewicz 2002; Jones, MacLeod 2004; Konopski 2021). Ve Finsku a v Nizozemsku byla zase diskutována tzv. rezistenční identita vedená odporem části obyvatel proti spojování (starých/historických) obcí do (nových) větších celků (Zimmerbauer, Suutari, Saartenoja 2012; Zimmerbauer, Paasi 2013; Terlouw 2018). Také problematika historických zemí v Česku se vynořuje v obdobích diskuzí o územněsprávním uspořádání státu nebo například při volbách či sčítáních lidu. A tedy i ona si заслужuje větší pozornost – dle Chromého (2004) zejména v souvislosti s regionální identitou a jejími projevy, jako je moravanství, zemský patriotismus, moravismus či moravský nacionalismus. Z pohledu nové regionální geografie však byly historické země zkoumány dosud pouze okrajově, přičemž do jisté míry upozaděno je studium regionálních identit Čech a Moravy, oproti regionální identitě Slezska (srov. Toušek, Šich, Vašíček 1991; Daněk 1993; Vančura 1995; Siwek, Kaňok 2000a, 2000b; Vaishar 2004; Siwek, Bogdová 2007; Svobodová 2012; Šerý, Šimáček 2012, 2013; Chalupa 2015; Marek 2015, 2020a, 2020e; Vaishar, Zapletalová 2016; Daňková 2018; Šerý, Daňková 2021).

Z výzkumů zabývajících se „starými“ regionálními identitami, které byly převrstveny „novými“, vyplývá, že dochází k obousměrnému ovlivňování těchto překrývajících se regionálních identit (srov. Melnychuk, Gnatiuk 2018; Terlouw 2018; Gnatiuk, Melnychuk 2019). Terlouw a van Gorp (2014) naznačují, že využívání prvků Brabantska nově vzniklými regiony působí transformaci tohoto starého/historického regionu. Podrobněji je proces transformace diskutován na příkladu polského Podlesí, jehož teritoriální tvar (hranice) se výrazně přizpůsobuje v roce 1999 nově institucionalizovanému (resp. reinstitucionalizovanému) Podleskému vojvodství. Klíčovou roli zde hraje název regionu (Konopski 2021). Význam toponym pro transformaci starých/historických regionálních identit nastiňují také jiní autoři (Siwek, Kaňok 2000a, 2000b; Gnatiuk, Melnychuk 2019). Příklad ukrajinského Podolí (Melnichuk, Gnatiuk 2018) však ukazuje, že nejdůležitějšími institucemi („prostředníky“) v transformaci teritoriálního tvaru tohoto historického regionu nejsou názvy. Je proto potřeba zkoumat i jiné regionální instituce.

Vliv nových regionálních identit na převrstvené staré/historické regionální identity je nutné dále studovat, neboť takto způsobená transformace může ovlivňovat rezistenční identitu, regionalismus či nacionalismus, tedy sociální jevy mající potenciální dopad mj. na (vzájemně se ovlivňující) administrativní

uspořádání státu, výsledky voleb či deklaraci národnosti v cenzech. Zároveň je potřeba zmínit dosud nedostatečně prozkoumaný obousměrný vztah (viz níže) dvou hlavních dimenzí regionální identity formulovaných Paasim (1986a, 1986b, 2002a, 2002b, 2003, 2009) – identity regionu a regionální identity lidí, který se rovněž odráží v regionální transformaci. Tento článek tedy využívá teorii institucionalizace regionů Anssi Paasiho (1986a), jednoho z hlavních představitelů nové regionální geografie, která považuje region a celkově regionální identitu za sociální konstrukt a dynamický proces (např. Paasi 2003; Zimmerbauer, Paasi 2013; Terlouw 2018); nejen region, ale i jeho funkce a významy, včetně významu pro tvorbu regionální identity lidí, jsou závislé na lidské činnosti a neustále se vyvíjejí (Paasi 2002a, 2009).

Příspěvek se zaměřuje na regionální identitu částečně deinstitucionalizovaných historických zemí. Konkrétně je studována transformace identit regionů Čech a Moravy, především jejich teritoriálního tvaru, a souvisejících regionálních identit lidí, a to na základě dat z dotazníkového šetření uskutečněného s obyvateli třech kvalitativně odlišných částí česko-moravského pomezí, kde pouze některé kraje odkazují svými názvy na historické země, a proto je možné zhodnotit nejen význam názvů krajů, ale i dalších institucí pro zmíněnou transformaci. Cílem článku je přispět k lepšímu porozumění role „nových“ regionálních identit v transformaci „starých“/historických regionálních identit. Tato případová studie zodpovídá dvě výzkumné otázky:

1. Jaký význam mají názvy „nových“ regionů (krajů) pro transformaci regionálních identit starých/historických regionů (zemí) a co dalšího hraje v této transformaci důležitou roli?
2. Jak se při transformaci regionálních identit starých/historických regionů (zemí) vzájemně ovlivňují identita regionu a regionální identita lidí?

Následující kapitola představuje teoreticko-metodologické přístupy ke studiu regionu a regionální identity z pohledu nové regionální geografie; tento pohled je následně uplatněn na příkladu historických zemí. Po představení metod výzkumu je analyzována transformace teritoriálního tvaru Čech a Moravy a regionální identity jejich obyvatel v závislosti především na „nově“ institucionalizovaných krajích. Následuje diskuze výsledků. Poslední kapitola zodpovídá výzkumné otázky, deklaruje hlavní závěr a nastiňuje další možné směry bádání.

2. Regionální identita jako sociální konstrukt a dynamický proces

Přínosem Paasiho teorie institucionalizace regionů bylo mj. explicitní propojení tradičních konceptů regionu a hranice s novým konceptem regionální identity. Tu autor rozdělil na několik dimenzí: (I) identitu regionu a (II) regionální identitu lidí

(neboli regionální vědomí lidí) odkazující k identifikaci (ztotožnění se, sounáležitosti) s (1) regionem či (2) regionální komunitou (Paasi 1986a, 1986b, 2002a, 2003, 2009). Identitu regionu, tedy v podstatě region samotný (tyto pojmy jsou níže v textu považovány za synonyma), lze ve shodě s některými autory (např. Paasi 1986a; Dokoupil 2004; Šerý, Šimáček 2012, 2013; Fouberg, Moseley 2015; Marek 2020b, 2020c) rozčlenit na (1) „objektivní“ regiony (a) homogenní a (b) funkční a (2) subjektivní obrazy regionu neboli regiony percepční založené na vnímání jednotlivců a přetrvávající v jejich myslích. Percepční region lze pokládat za nejdůležitější typ regionu, neboť právě prostřednictvím něho region – chápáný novou regionální geografii jako sociální konstrukt – existuje; region jakožto sociální jev bez přetrvávání v hlavách lidí existovat nemůže (Zimmerbauer 2011, Marek 2020c). Takto pojímaný region je tedy jakousi „představou“ (Šerý, Šimáček 2013, s. 397) či „myšlenkou“ (Marek 2020e, s. 165).

Dle nové regionální geografie je region také dynamickým procesem. Paasi (1986a, 1986b, 1991, 2002a, 2009) tuto ideu rozvinul ve své teorii institucionalizace regionů, kde specifikoval čtyři „fáze“ vzniku/formování regionu – vznik/formování:

1. teritoriálního tvaru (hranic)
2. symbolů (zejména názvu)
3. institucí
4. regionální identity (představené výše).

Mimoto Paasi (1986a, s. 110) nastínil procesy následného vývoje regionu: „jakmile je ustanoven, je neustále reprodukován a postupně transformován“. Jak již název teorie institucionalizace napovídá, klíčovou roli zde hrají instituce v nejširším slova smyslu (formální i neformální). Ty připomínají daný region lidem – otiskují se do jejich percepčních regionů – a touto reprodukcí zajišťují existenci regionu do budoucnosti (Paasi 1986a, 1991, 2002a, 2009, Chromý 2009a, Marek 2020b). V rámci neustále probíhající obnovy regionu dochází ke vzniku nových institucí – k reinstitucionalizaci (Raagmaa 2002), což často působí transformaci (např. teritoriálního tvaru) regionu (srov. Konopski 2021).

V porovnání s institucionalizací málo studovaná deinstitucionalizace regionů bývá označována za zánik/(z)mizení regionů a spojována se ztrátou administrativního statusu (Paasi 1991, 2009; Zimmerbauer, Suutari, Saartenoja 2012; Zimmerbauer, Paasi 2013; Zimmerbauer, Riukulehto, Suutari 2017; Šerý, Daňková 2021). Jak ale ukázal příklad finské obce Nurmo (Zimmerbauer, Suutari, Saartenoja 2012; Zimmerbauer, Paasi 2013; Zimmerbauer, Riukulehto, Suutari 2017), tento region byl spojením se sousední obcí pouze částečně deinstitucionalizován, neboť nezanikl, ale přetrvával v myslích lidí coby percepční region (založený na řadě dalších institucí), nadále generoval regionální identitu mnoha lidí a navíc někteří vyjadřovali (i nějakou dobu poté) odpor tomuto sloučení; došlo nicméně k jeho

transformaci (autoři se však příliš nevěnují teritoriálnímu tvaru, nýbrž symbolům a institucím). Region zaniká, tedy přestává existovat, až tehdy, zmizí-li z myslí/vědomí lidí (Chromý, Semian, Kučera 2014; Marek 2020d).

Pro analýzu procesu deinstitucionalizace regionů, a s ní spojené regionální transformace, je podnětné uvažovat dvě možnosti, které nastiňuje Raagmaa (2002, s. 60): region (resp. de facto regionální identita jako celek) může (z)mizet v důsledku: (1) „vnějšího zásahu, invaze, války“, kdy dojde k výměně obyvatelstva; (2) administrativní reformy. První možností deinstitucionalizace regionů se v podstatě zabývají texty o kontinuitě „socio-historického vývoje“ (Šerý, Šimáček 2013; Šerý 2014), kdy v územích s přerušenu kontinuitou – vysídlením původního německého obyvatelstva – došlo ke ztrátě (nositelů) regionální identity. Druhá možnost deinstitucionalizace se nepojí se změnou lidí, nýbrž změnou v myslích lidí. Administrativní reforma může, avšak nemusí, vést k transformaci dotčených – zrušených, či „pouze“ nově ohraničených – regionů v hlavách všech lidí a pro některé mohou mít tyto územní jednotky nadále význam pro ztotožnění se (viz výše). Například Chromý (2003, s. 172) zmiňuje v tomto kontextu Dačicko a Slavonicko s „poněkud ‚schizofrenní‘ identitární situací“, kdy se část obyvatel (zejména nově příchozích „v rámci dosídlení nebo po zrušení zemského zřízení“) cítí být Jihočechy, zatímco jiní („domorodé“ obyvatelstvo“) se identifikují s Moravou. Podobný „schizofrenní region“ byl popsán také v severní části historické česko-moravské hranice (Marek 2015).

Je zřejmé, že administrativní reformy, ale ani vysídlení, nemusejí postihnout celé území regionů. K transformaci (např. teritoriálního tvaru) regionů spojené s deinstitucionalizací tedy může docházet jen v jejich určitých částech. Šerý a Daňková (2021) označují území dotčená administrativní reformou jako „amalgámy“, neboť se zde spojují prvky deinstitucionalizovaných a nově institucionalizovaných regionálních identit – za vzniku „hybridní“ regionální identity (Melnichuk, Gnatiuk 2018). Kromě vzájemného prolínání a podporování se si však mohou staré a nové regionální identity konkurovat, „střetávat se“, vylučovat se, a tím transformovat jedna druhou (Terlouw, van Gorp 2014; Terlouw 2018; Šerý, Daňková 2021).

K výše představeným možnostem transformace regionu z pohledu jak re/institucionalizujícího se, tak deinstitucionalizujícího se regionu je důležité poznamenat, že procesy institucionalizace a deinstitucionalizace se odehrávají v rámci jednoho konkrétního regionu typicky dlouhou dobu pospolu (Marek 2020d). K transformaci takového regionu, často s jistým zpožděním následované transformací regionální identity lidí (Zimmerbauer, Paasi 2013), tedy v průběhu jeho existence dochází jednak z důvodu vzniku nových, jednak kvůli zániku starých institucí.

Identita regionu značí „(po)vědomí“ o regionu, tedy znalost/vědění o jeho rozličných charakteristikách, je primární (kognitivní) dimenzí regionální identity,

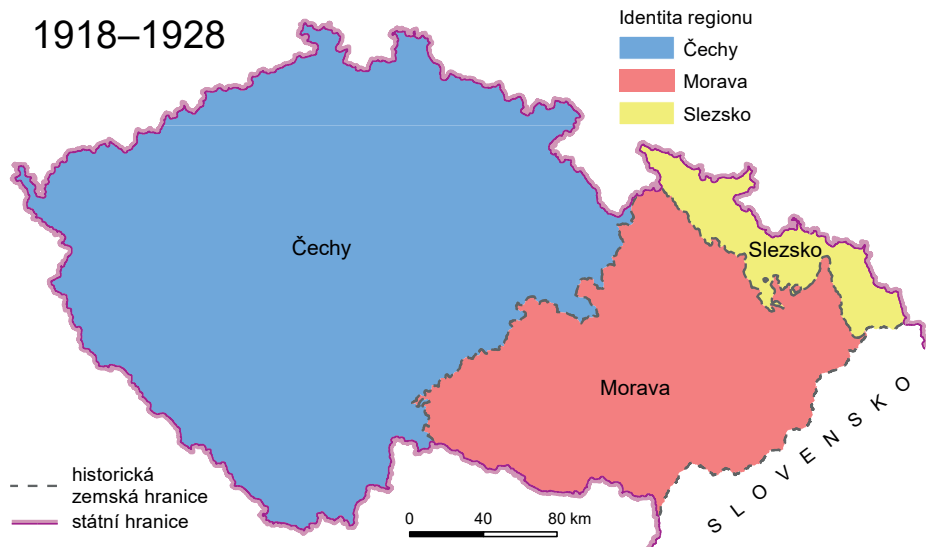
zatímco „regionální vědomí“ lidí (afektivní dimenze) odkazující na ztotožnění/identifikaci projevující se cítěním vztahu k regionu se může vytvořit až následně – až u lidí, kteří o daném regionu vědí (Keating 1998; Zimmerbauer 2011; Zimmerbauer, Suutari, Saartenoja 2012; Marek 2020c). Dosud nedostatečně prozkoumaný vztah těchto dvou hlavních dimenzí regionální identity je však obousměrný: formování (identity) regionu může být usnadněno, pokud se (ostatní) lidé s regionem ztotožňují (Zimmerbauer 2011), regionální identita lidí rovněž zajišťuje lepší reprodukci regionu do budoucnosti a naopak regiony, s nimiž se lidé (již) neztotožňují, jsou náchylnější k zapomnění (Paasi 1991, Semian 2012, Šerý 2014). Regionální identitu lidí lze tak v podstatě pokládat rovněž za instituci daného regionu.

Navzdory vzájemným „impulzům“ mezi identitou regionu a regionální identitou lidí (Nikischer 2016, s. 10) nebyla jejich součinnost v regionální transformaci dosud studována. V případě re/institucionalizujícího se regionu narůstá jeho společenský význam, a tedy i sounáležitost s ním, zatímco význam deinstitucionalizujícího se regionu klesá a lidé se s ním ztotožňují méně (Nikischer 2016; Melnychuk, Gnatiuk 2018). A proto v závislosti na tom, byly-li staré/historické regiony (či jejich části) reinstitucionalizovány, nebo deinstitucionalizovány, dochází buď k posílení, nebo k oslabení jejich identity. Jak totiž bylo nastíněno, identifikace lidí s regionem přispívá k formování identity regionu (Zimmerbauer 2011), zatímco neztotožňování se s regionem vede k jeho vytrácení z myslí lidí (Paasi 1991, Semian 2012, Šerý 2014). V případě reinstitucionalizace historického regionu je jeho identita samozřejmě formována a reprodukována také samotnou identitou nového (aktuálního) regionu připomínajícího historický region svým názvem. Pokud se přitom neshodují staré a nové hranice, dochází k transformaci teritoriálního tvaru historického regionu (Siwek, Kaňok 2000a, 2000b; Gnatiuk, Melnychuk 2019; Konopski 2021). Jistou neznámou dosud je, jak se transformuje teritoriální tvar historických regionů (či jejich částí), v nichž došlo pouze k deinstitucionalizaci bez následné reinstitucionalizace.

3. Historické země optikou nové regionální geografie

Přestože Čechy a Morava představovaly od středověku hlavní územněsprávní regiony jednotného českého státu, udržely si po staletí jistý stupeň autonomie. Významné změny nastaly především po vzniku Československa, kdy země kvůli řadě administrativních reforem přišly o většinu svých původních funkcí (podrobněji např. Daněk 1993; Siwek, Kaňok 2000a, 2000b; Hledíková, Janák, Dobeš 2005) a jejich hranice, nerespektované novými územněsprávními jednotkami¹, začaly

¹ Historickou česko-moravskou hranici však dodnes do značné míry ctí například správa římskokatolické církve.

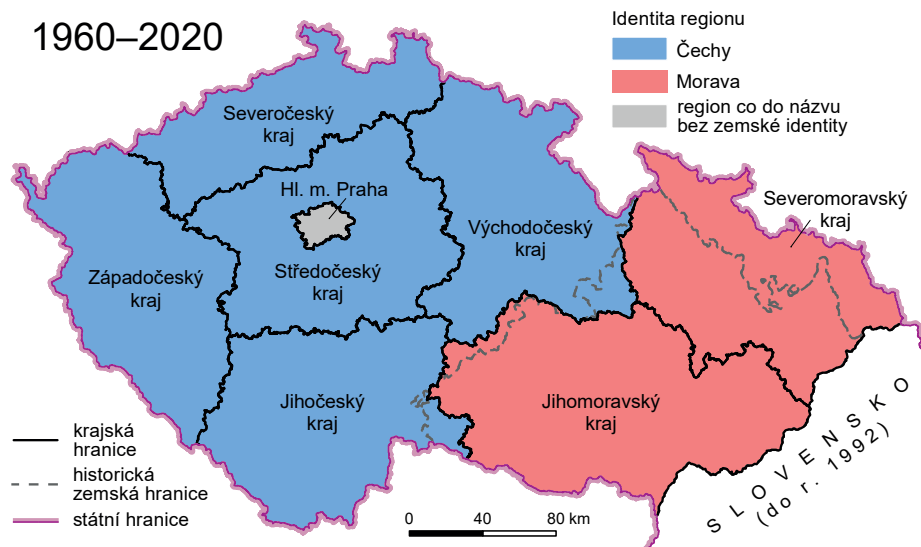

Obr. 1 – Nejvyšší administrativní jednotky v Česku v letech 1918–1928 (země). Zdroj: podle Růžková, Škrabal (2006).

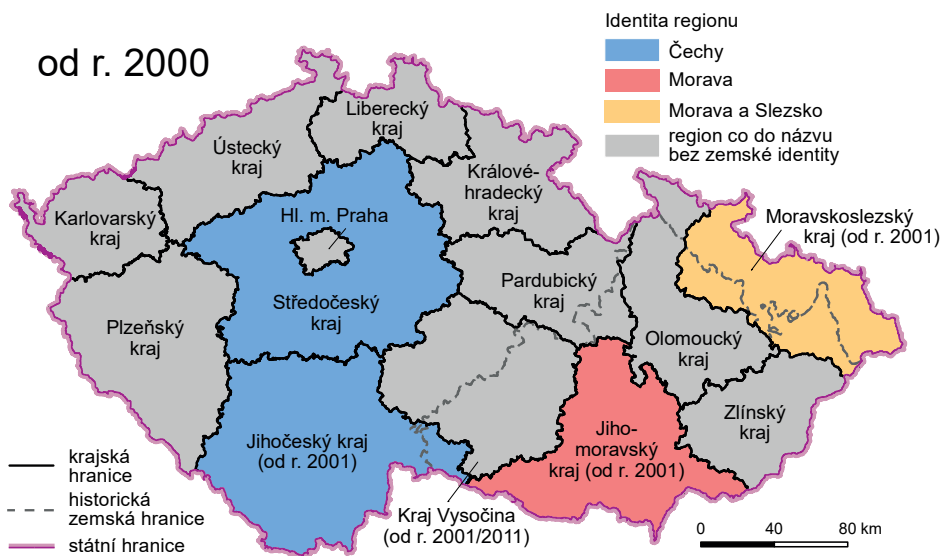
být lidmi vnímány různě (Vaishar 2004; Vaishar, Zapletalová 2016) – došlo tedy k transformaci jejich teritoriálního tvaru.

Ukazuje se, že tuto transformaci způsobily zejména administrativní reformy z let 1960 a 1997/2000. Významné je ale také přetrvávání jiné „časové vrstvy“ (Marek 2020e), konkrétně historické „časové vrstvy 1928“, kterou se níže v textu rozumí stav platný k začátku roku 1928, kdy Čechy, Morava a Slezsko existovaly jako samostatné územněsprávní jednotky státu (obr. 1). Ještě téhož roku však došlo ke sloučení Moravy a Slezska v zemi Moravskoslezskou (zákon č. 125/1927 Sb.). Po krátkodobých změnách za druhé světové války byly země coby administrativní jednotky k 31. 12. 1948 de iure zrušeny, tedy významně deinstitucionalizovány. Tehdy vznikly zákonem č. 280/1948 Sb. kraje pojmenované po krajských městech a nerespektující hranice historických zemí. Po ztrátě své dominantní funkce (územněsprávního statusu) přišly země ve prospěch krajů i o mnohé další funkce, kupříkladu soudní správu (srov. Hledíková, Janák, Dobeš 2005).

Zákon č. 36/1960 Sb. zavedl roku 1960 nové kraje (a okresy), jež historické zemské hranice rovněž nerespektovaly. Protože ale většina nových krajů odkazovala svými názvy na historické země (obr. 2), došlo k výrazné reinstitucionalizaci Čech a Moravy. V roce 1990 byly zrušeny krajské národní výbory, kraje jako takové ale zrušil až zákon č. 51/2000 Sb. ke konci roku 2000 (některé jejich funkce však přetrvávají nadále – např. soudní správa). Mezi tím vznikly dle ústavního zákona č. 347/1997 Sb. od 1. 1. 2000 kraje nové. Čtyři z nich v současnosti odkazují svými

Obr. 2 – Nejvyšší administrativní jednotky v Česku v letech 1960–1990 (kraje) reprodukcující svými názvy historické země. Tyto regiony existovaly de iure až do roku 2020, avšak v letech 1990–2020 již bez územněsprávního statusu.

Obr. 3 – Nejvyšší administrativní jednotky Česka od roku 2000 (kraje) reprodukcující svými názvy historické země. Jihočeský, Jihomoravský a Moravskoslezský kraj nesly v letech 2000–2001 názvy Budějovický, Brněnský, resp. Ostravský kraj, zatímco Kraj Vysočina se jmenoval Jihlavský kraj, poté do roku 2011 pouze Vysočina.

názvy k identitě zemí. Historické země tedy byly znovu částečně reinstitucionalizovány, avšak ani tentokrát nebyly respektovány jejich historické hranice (obr. 3) – současné kraje jsou složené z okresů vzniklých roku 1960.

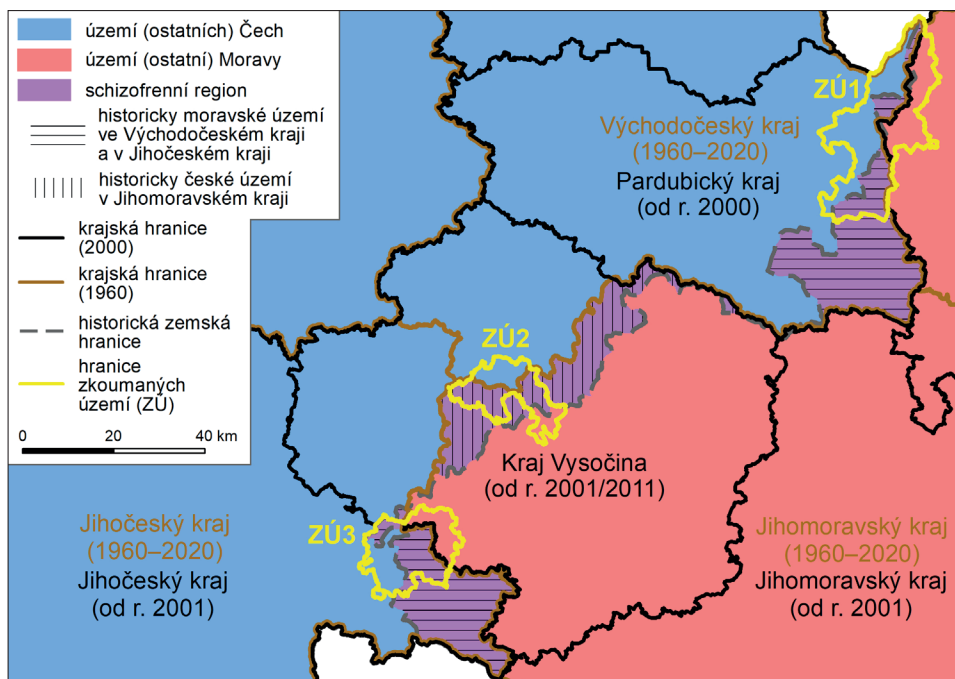
4. Metody výzkumu

S percepčními regiony v myslích lidí můžeme pracovat různě (srov. Marek 2020b). Využívanou metodou je dotazování lidí na příslušnost jejich bydliště k určitému regionu (Brownell 1960; Siwek, Kaňok 2000a, 2000b; Siwek, Bogdová 2007; Chalupa 2015; Konopski 2021) založené na možnosti identifikovat teritoriální tvar regionu na základě názvu tohoto regionu předloženého respondentům (Semian 2012). Následně lze komparaci zjištěného teritoriálního tvaru se stavem v minulosti a/či na území s rozdílnými „nově“ institucionalizovanými regiony vyvozovat závěry o transformaci regionu. Vzhledem k vzájemné provázanosti identity regionu a regionální identity lidí je vhodné zjišťovat, s jakými regiony se lidé (ne)identifikují, neboť to může zmíněnou transformaci pomoci vysvětlit.

V prvotním výzkumu (Marek 2015) v severní části česko-moravské hranice byl vymezen jistý „schizofrenní region“ představující historicky moravské území v roce 1960 začleněné do Východočeského kraje (zejména Svitavsko vč. Moravskotřebovska). Protože se o podobném fenoménu zmiňuje i Chromý (2003, 2009a) pro jižní pomezí Čech a Moravy (historicky moravské území od roku 1960 dodnes v Jihočeském kraji – Dačicko vč. Slavonicka), bylo možné předpokládat i třetí schizofrenní region ve střední části této historické hranice (historicky české území od roku 1960 v Jihomoravském kraji – především „Jihlavsko“² vč. Polenska). Jako vhodné se tak jevílo v rámci širšího výzkumného projektu/záměru zmapovat i popisovanou střední a jižní část. Zde vymezená zkoumaná území zároveň umožnila prozkoumat transformaci regionálních identit historických zemí v oblastech vyznačujících se rozdílností názvů „nově“ institucionalizovaných regionů – některé kraje svými jmény odkazovaly/odkazují k historickým zemím, jiné nikoli (v některých došlo prostřednictvím toponym k reinstitucionalizaci zemí, v jiných pouze k deinstitutionalizaci) (obr. 2 a 3). Článek tedy vychází z výzkumů ve třech kvalitativně odlišných částech česko-moravského pomezí; v každé z nich (severní, střední, jižní) bylo vymezeno zkoumané území (ZÚ1, ZÚ2, ZÚ3) zahrnující tři dílčí oblasti – území (ostatních) Čech, území (ostatní) Moravy a (předpokládaný) schizofrenní region (obr. 4).

Data byla získána třemi terénními výzkumy. Prvotní dotazníkové šetření s 240 trvalými obyvateli 33 obcí ZÚ1 probíhalo od srpna do října 2014. Druhý a třetí

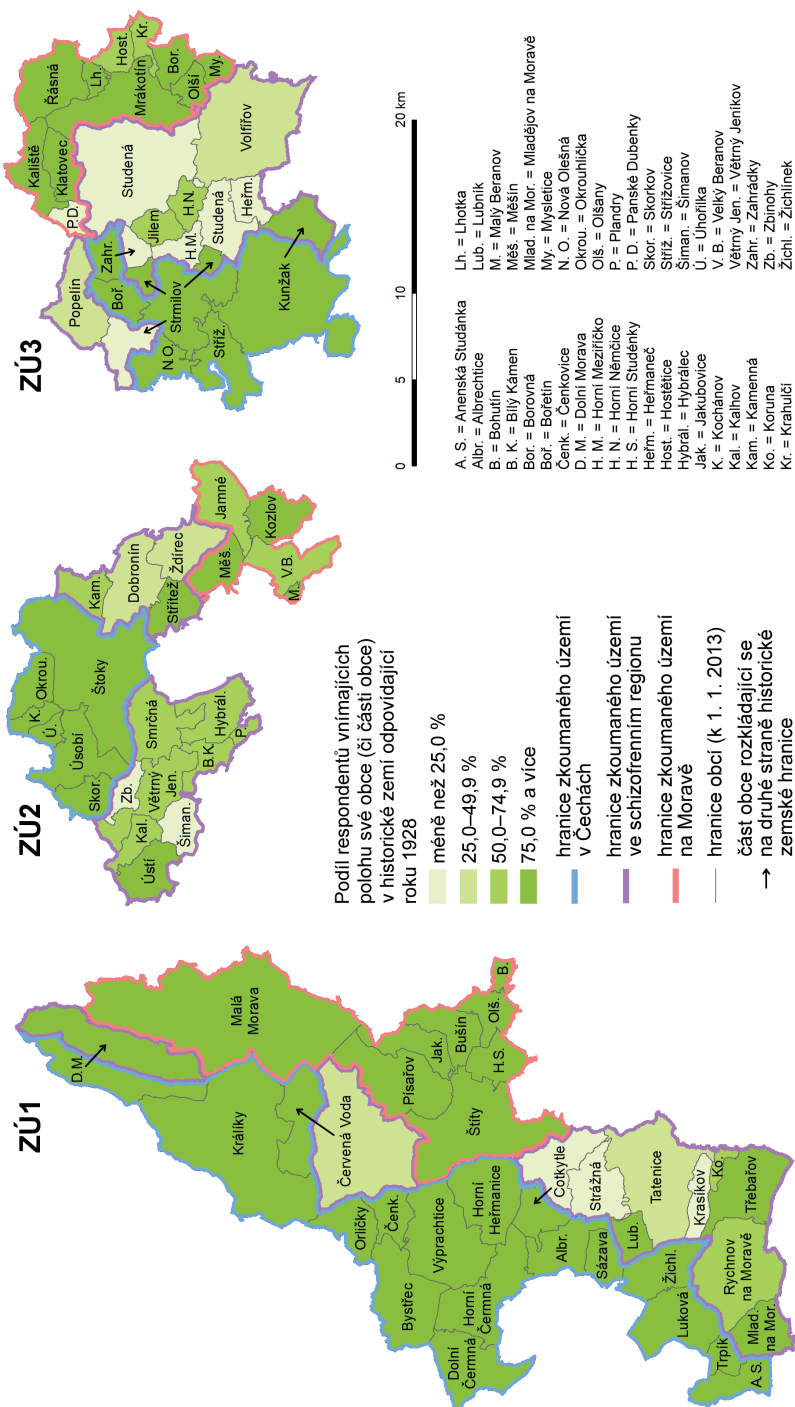
² Většina Jihlavy samotné je však historicky moravská.

Obr. 4 – Schizofrenní regiony z roku 1960 a vymezení zkoumaných území.

výzkum byly uskutečněny v červenci/září 2016 vždy se 107 trvalými rezidenty 24 obcí ZÚ2/ZÚ3. Celkem 454 respondentů ve věku 15–88 let bylo osloveno na základě kvótního výběru dle pohlaví, věku a místa trvaného bydliště typicky v blízkosti jejich domova, kde rozhovory probíhaly. Kvótní charakteristiky (pohlaví, věk) byly zvoleny z důvodu jejich relativně snadné rozpoznatelnosti na dálku – právě na jejich základě vybíral tazatel/autor, pohybující se ve zkoumaných obcích pěšky, či na kole, respondenty do výzkumu. V každé obci odpovídalo alespoň 1 % trvalého obyvatelstva ve věku 15 let a více; celkem tvořil výzkumný vzorek 1,14 % základního souboru (ČSÚ 2014, 2016a, 2016b). Rozkládá-li se část obce na druhé straně historické zemské hranice (obr. 5), vždy byl zde osloven alespoň jeden trvalý rezident.

Respondentům byly metodou PAPI položeny mj. (celý dotazník popisuje Marek 2015) tyto dvě otázky: „Víte, v jaké historické zemi leží místo Vašeho trvalého bydliště?“; „Jak je pro Vás důležité, že žijete právě v této historické zemi?“ Otázka 1 tedy zjišťovala identitu regionů. Respondenti volili ze čtyř možností: Čechy, Morava, jiné (příčemž specifikovali konkrétní region), nevím. Otázka 2 představuje jeden z řady dotazů (srov. Šerý 2014; Bucher, Ištuková 2015) na regionální identitu lidí. Využita byla následující Likertova škála: je to velmi důležité, je to spíše důležité, je to spíše nedůležité, není to vůbec důležité. Pro zodpovězení výzkumných otázek posloužily rovněž odpovědi na jiný dotaz ohledně regionální identity respondentů,

Obr. 5 – Odpověď na otázku „Víte, v jaké historické zemi leží místo Vašeho trvalého bydliště?“ za jednotlivé obce. Zdroj: vlastní šetření.

kdy měli oslovení z nabídky sedmi (současných i historických) administrativních regionů na různé měřítkové/hierarchické úrovni – včetně kraje a historických zemí – vybrat tři, jejichž obyvateli se cítí být především. To pomohlo odhalit „podporující“ i „konkurenční“ regionální identity. Pro lepší interpretaci dat byly zohledněny také další poznámky sepsané tazatelem/autorem během rozhovorů (trvajících jen ojedinele déle než hodinu). Následující analýza tedy vychází jak z kvantitativních dat plynoucích především z odpovědí na výše představené otázky, tak z dat kvalitativních získaných při rozhovorech nad dotazníky. Klíčem analýzy/interpretace byla poloha bydliště respondenta/respondentky a konfrontování jeho/jejích jednotlivých odpovědí/výroků. K pochopení situace rovněž přispěl autorův původ v ZÚ1, jako i krátkodobý pobyt v ZÚ2/ZÚ3.

5. Výsledky

5.1. *Povědomí o zemské příslušnosti: identita regionů*

Odpovědi respondentů na otázku 1 dovolují identifikovat výše navržený schizofrenní region ve všech třech částech česko-moravského pomezí. Ve všech zkoumaných územích mezi historickou zemskou hranicí platnou do roku 1928 a krajskou hranicí z roku 1960 lidé ve větší míře vnímají jak Čechy, tak i Moravu. Většina lidí se dokáže rozhodnout pro jednu zemi, lze se však setkat také s nekonzistentními/rozporuplnými/„rozpolcenými“ vyjádřeními jednotlivců³ (odtud pojem „schizofrenní region“). Například 66letý rodák z Valtínova (historicky moravské části obce Kunžak) nejprve uvedl, že Valtínov leží na Moravě, u následující otázky zmínil „kdysi jsme byli Morava“ a při zanašování česko-moravské hranice do mapy⁴ nejdříve začal kreslit podle hraničních kamenů odkazujících na časovou vrstvu 1928, poté se však rozmyslel a vědom si Jihočeského kraje zakreslil celé Dačicko do Čech, přičemž pronesl mj.: „Valtínov – dnes už Čechy, bohužel.“ Na území schizofrenních regionů se lze setkat s množstvím institucí reprodukcí identity Čech i Moravy. Záleží na jednotlivých lidech, které z těchto institucí upřednostní při tvorbě a vybavení si svých percepčních regionů Čech a Moravy.

Přestože mnozí respondenti vnímali zemskou příslušnost své obce podle časové vrstvy 1928, kraje z roku 1960, a zejména jejich názvy, se jeví jako velmi významné instituce otiskující se do percepčních regionů Čech a Moravy. Mnoho dotázaných v ZÚ1 a ZÚ2, resp. v ZÚ3 ztotožňovalo Východočeský/Jihočeský kraj s východními/jižními Čechami (považovanými za části Čech), zatímco pro řadu oslovených v ZÚ2

³ Pro některé oslovené bylo rovněž obtížné rozhodnout se, zda se cítí být Čechy, či Moravany/Moraváky – i na toto byli lidé tázáni.

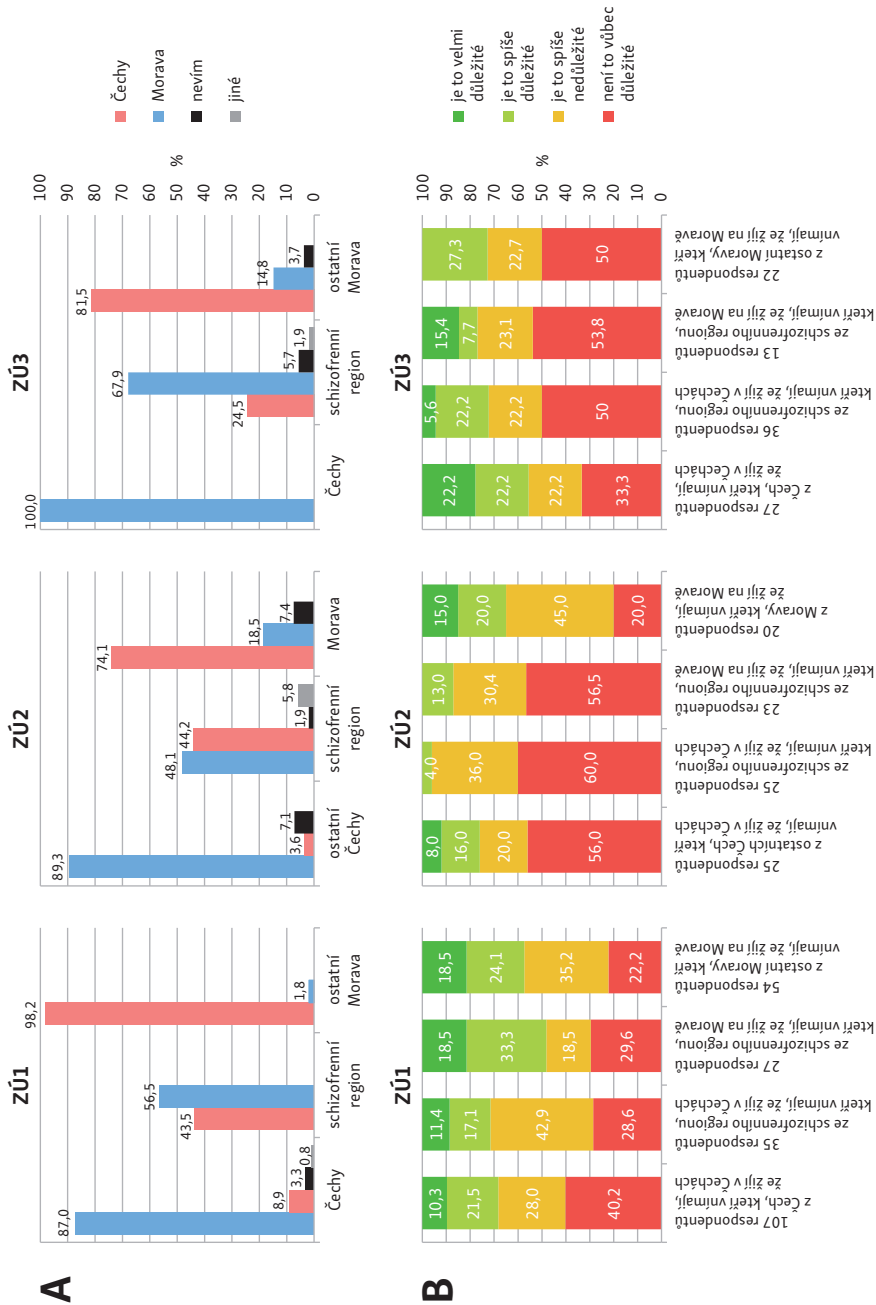
⁴ Také tento úkol byl obsažen v dotazníku (viz Marek 2020e).

odkazoval Jihomoravský kraj na jižní Moravu (považovanou za část Moravy). Při zařazování místa svého bydliště se pak tímto řídili, byť si byli často vědomi, že to v minulosti náleželo k druhé zemi. Menší, avšak nezanedbatelný, vliv na rozhodování lidí měla také spádovost do krajského nebo i měřítkově/hierarchicky nižšího (okresního či mikroregionálního) centra. Pro některé byly tyto funkční regiony pádnějším argumentem než na toponymech založené regiony homogenní. Například 40letá rodačka z historicky moravského Volfířova (sousední obce Dačic) na otázku 1 odpověděla slovy: „Někdo říká Čechy, někdo Morava. Já jsem pro Čechy. Dačice ještě spadají pod Čechy.“

Schizofrenní regiony v ZÚ1 a ZÚ2 se velmi podobají: necelá polovina jejich oslovených obyvatel vnímá, že žije v historické zemi odpovídající časové vrstvě 1928. V ZÚ3 je to však pouze necelá čtvrtina dotázaných ve schizofrenním regionu (obr. 6A), zatímco dvě třetiny vnímají zemskou příslušnost podle časové vrstvy 1960, resp. 2000. Skutečnost, že v tomto zkoumaném území dochází k nejvýraznější transformaci teritoriálního tvaru historických zemí, lze vysvětlit aktuálností Jihočeského kraje přetrvávajícího zde od roku 1960 dodnes (obr. 2, 3). Jihočeský kraj tak dosud významně přispívá k unifikaci/homogenizaci identity Čech v rámci tohoto administrativního regionu. Silnou identitu (jižních) Čech pak dokládá i 100% podíl respondentů žijících v ZÚ3 na území Čech, kteří vnímají/vědí, že žijí v Čechách.

Při pohledu na úroveň jednotlivých (částí) obcí (obr. 5) lze spatřit i v rámci schizofrenních regionů rozdíly v hodnotách sledovaného jevu – ty jsou však způsobeny malým počtem respondentů, kdy v některých obcích (či jejich částech) byl dotazován jediný člověk. Přesto je patrné, že zejména ve schizofrenních regionech byli v době výzkumu mnozí lidé přesvědčeni o tom, že nežijí v zemi odpovídající stavu platnému do roku 1928. Zajímavým příkladem je obec Studená s dříve používaným názvem „Studená na Moravě“, z jejíž 25 oslovených obyvatel pouze dvě osoby vnímaly, že žijí na Moravě, zatímco podle 21 lidí leží Studená v Čechách. Převažující pohled lze shrnout slovy 66leté rodačky: „Bejvala to Morava, psávalo se Studená na Moravě a pak to přifařili k Čechám.“ Několik respondentů zmínilo pro ně paradoxní název někdejšího podniku „Jihočeský průmysl masný, závod Studená na Moravě“. Z rozhovorů v ZÚ3 nicméně vyplynulo, že identitární situace na Dačicku nemusí být vnímána jako „schizofrenní“ všemi – někteří oslovení nemají problém označit toto území za jihočeské a moravské zároveň (tyto dvě identity se pro ně nevylučují) a sebe za „jihočeské Moraváky“ (srov. Chalupa 2015).

Příklad Studené se tak vymyká zjištění, že názvy obcí – včetně neoficiálních založených kupříkladu na názvech katastrálních území – jsou coby jiný typ toponym další významnou institucí ovlivňující vnímání historických zemí. K transformaci teritoriálního tvaru historických zemí v ZÚ2 přispívají kromě Jihomoravského kraje názvy katastrálních území Šimanov na Moravě, Smrčná na Moravě a Ždírec na Moravě vzniklé po roce 1960 v souvislosti s příslušností k Jihomoravskému kraji. Tři z deseti respondentů z těchto historicky českých obcí s oficiálními názvy

Obr. 6 – Odpověď na otázku „Víte, v jaké historické zemi leží místo Vašeho trvalého bydliště?“ (A) a „Jak je pro Vás důležité, že žijete právě v této historické zemi?“ (B) za tři zkoumaná území. Zdroj: vlastní šetření.

bez přívlastku „na Moravě“, se pod vlivem názvů katastrálních území domnívali, že žijí na Moravě. Naopak proti transformaci teritoriálního tvaru historických zemí působí přetrvávání některých názvů (částí) obcí odkazujících na časovou vrstvu 1928 dokumentované v ZÚ1. Přes 70 % rezidentů Mladějova na Moravě, Rychnova na Moravě a Moravského Karlova (část obce Červená Voda) vnímalo, že žije na Moravě, zatímco z ostatních respondentů schizofrenního regionu v ZÚ1 řadilo místo svého bydliště na Moravu necelých 40 %.

5.2. Význam zemské příslušnosti pro identifikaci lidí: regionální identita lidí

Význam historických zemí pro identifikaci respondentů je relativně malý (výrazně více se dotázaní ztotožňovali především s Českem a svou obcí, o něco více také s krajem, okresem a mikroregionem ORP), což plyne z několik dekád trvající neexistence těchto regionů coby administrativních jednotek. Morava má přitom pro oslovené o něco větší důležitost než Čechy (obr. 6B). Vysvětlením může být její lepší obraz (srov. Marek 2020a), s čímž souvisí vyjádření některých respondentů, že by raději bydleli na Moravě než v Čechách. Slova 24leté respondentky z (českého) Žichlíčka toto jasně ilustrují: „Vždy jsem chtěla být na Moravě, protože mi přijde lepší – [jsou tam] dobrosrdeční lidé.“

Výjimku z uvedeného představují obyvatelé Čech v současném Jihočeském kraji. U nich je zřejmé, že mají vřelejší vztah k Čechám než rezidenti Moravy ke své zemi (obr. 6B). To lze vysvětlit především výše dokumentovanou silnou identitou (jižních) Čech plynoucí z aktuálnosti Jihočeského kraje, ale pravděpodobně i tím, že jsou jižní Čechy dobrou značkou (využívanou např. k oficiální propagaci Jihočeského kraje v turismu), která vhodně vytěžuje dlouhou historickou tradici a silnou kulturní pozici jihočeského regionu (srov. Dvořák 2003; Siwek, Bogdová 2007; Chromý 2009a). Není proto překvapivé, že se místní s (jižními) Čechami v relativně velké míře ztotožňují. V případech obyvatel schizofrenního regionu se lze domnívat, že tato lákavá značka, se kterou se mohou identifikovat, podporuje myšlenku, že spíše než na Moravě žijí v (jižních) Čechách.

Při zařazování svého bydliště do historické země zmiňovali respondenti (v ZÚ1 i ZÚ2) ve větší míře také východní Čechy (viz výše). I tento region zůstává silně institucionalizovaným, avšak v transformaci regionálních identit zemí není tak vlivný jako stále velmi aktuální Jihočeský kraj alias jižní Čechy. A tak přestože vnímanou změnu zemské příslušnosti v roce 1960 chápali i někteří obyvatelé historického území Moravy v ZÚ1 jako křivdu („nás ukradli Moravě“, „v Brně se nás vzdali“), zdá se, že nejvíce je tato nespravedlnost pocítována na Dačicku, čehož důkazem je i nedávný (2018) vznik politického subjektu „Moravské zemské hnutí“ sídlícího v Dačicích, bojujícího proti (jiho)české identitě na Dačicku a usilujícího o obnovu zemského zřízení (MZH 2020).

5.3. „Konkurenční“ regionální identity

Regionální identita historických zemí (konkrétně Čech) je tedy v česko-moravském pomezí v současnosti propojena především s identitou jižních Čech díky názvu Jihočeského kraje. Většina z ostatních aktuálních administrativních regionů je co do názvu bez zemské identity (obr. 3)⁵. Takto „uprázdněné“ oblasti skýtají větší prostor pro regionální identity jiných regionů, jak lze vyčíst z odpovědí řady respondentů. Spíše než Čechy či Morava jsou pro některé lidi více relevantními regiony Vysočina, Horácko nebo Sudety.

Ve zkoumaném pomezí konkuruje historickým zemím nejvíce regionální identita Vysočiny, v současnosti úzce spojená s Krajem Vysočina (byť na regionální identitu Vysočiny lze narazit i vně hranic tohoto kraje). Přejmenování Jihlavského kraje roku 2001 na Vysočinu mělo zásadní význam pro navázání na silnou kulturně-historickou pozici regionu s tímto zavedeným názvem (srov. Hromádka 1956; Siwek, Bogdová 2007; Chromý 2009b). Název kraje má navíc další dvě výhody. Zaprvé odkazuje k jednomu z významných symbolů regionu – krajině (Paasi 1991; Chromý 2003; Chromý, Semian, Kučera 2014; Šerý, Daňková 2021), a tak se s krajem spadujícím do Jihlavy mohou ztotožnit například i obyvatelé Třebíče někdy považované za rivala Jihlavy. Zadruhé umožňuje vypustit slovo „kraj“ (na rozdíl např. od Pardubického kraje), čímž se snáze uplatňuje v běžném hovoru⁶. V případě Vysočiny proto existuje silná identita regionu – budovaná v centru i pohraničí kraje (a to zdaleka nejen institucemi vycházejícími z funkcí kraje, viz obr. 7) – a mnozí (v centru i pohraničí) se s ní identifikují. „Miluju Vysočinu a nikdy bych odsud nešla, nikdy, nikdy na světě,“ uvedla 75letá rodačka z Dobronína. Velký význam připisovaný tomuto regionu se pak zrcadlí ve vyjádřeních jako: „ne Morava, Čechy, ale spíš Českomoravská vysočina“, „není to [že žiju v Čechách] vůbec důležité, bereme to jako, že jsme Vysočina“. Přestože většina oslovených vnímala Kraj Vysočina jako česko-moravský – či buď jen český, nebo jen moravský – region, někteří Vysočinu de facto povyšovali na úroveň zemí. Dva lidé u otázky 1 trvali na odpovědi „Vysočina“ a z odpovědi několika dalších plyne,

⁵ Zvláštním případem jsou pak části Jihočeského a Jihomoravského kraje (1960–2020): okresy Pelhřimov, Jihlava, Třebíč a Žďár nad Sázavou jako by ztratily zemskou identitu hned dvakrát – poprvé se vznikem současných krajů v roce 2000, kdy se aktuální regionální identitou stala ta právě vzniklého Jihlavského kraje (o rok později přejmenovaného na Vysočinu), a podruhé rok poté při přejmenování Budějovického kraje na Jihočeský a Brněnského kraje na Jihomoravský, kvůli čemuž je dnes obtížné označit okres Pelhřimov za jihočeský a ostatní zmíněné okresy za jihomoravské. Proto také respondenti z Jihlavska u otázky 1 tolik neargumentovali jižní Moravou oproti jiným dotázaným hojně zmiňujícím jižní/východní Čechy.

⁶ Tuto výhodu mají i kraje odkazující svými názvy na země (viz výše diskutované ztotožňování např. Jihočeského kraje s jižními Čechami).

⁷ Někteří hovořili také o „vrchovině“, což je pojem běžně s „vysočinou“ zaměňovaný.

Obr. 7 – Příklady institucí reprodukcujících Vysočinu (v pohraničí: A, B; v centru: C, D) i Moravu (B, D).

že například předpovědi počasí spoluvytvářejí dojem, že Vysočina není ani česká, ani moravská. Počasí se často předpovídá zvláště pro Čechy, Moravu a Vysočinu, což je vzhledem k poloze a přírodním podmínkám ospravedlnitelné, diskurzivně se však podobnými do značné míry zkratkovitými vyjádřeními vytváří obraz, že Vysočina existuje na měřítkové/hierarchické úrovni zemí.

Také na mnohé instituce Horácka lze nejen v Jihlavě (zde např. Horácké divadlo, Horácký zimní stadion) narazit. Tudíž výrok 76leté respondentky z Velkého Beranova, „my nejsme ani Češi, ani Moraváci, jsme Horáci“, nepřekvapí. Přestože pojem „Sudety“ byl respondenty zmíněn ve všech třech zkoumaných územích, bylo to zejména v ZÚ1 (srov. Osoba 2017), kde mnozí u otázky 1 uváděli právě tento region. Ačkoli se po „naléhání“ nakonec rozhodli pro jednu ze zemí⁸, výrok respondenta z Tatenic je vypovídající: „Sudety! Němci tady byli. Tady se nehraje na Čechy/Morava.“ Nicméně podobně jako v případě „jihočeské Moravy“ si nemusejí výše uvedené regionální identity nutně konkurovat, vylučovat se. Nejen vžitý termín „Českomoravská vrchovina/vysočina“ či znak/vlajka Kraje Vysočina odkazující prostřednictvím českého lva a moravského orlice na obě historické země jsou toho důkazem (obr. 7B, 7D).

⁸ Bylo jim totiž řečeno, že Sudety se rozkládají/rozkládaly v Čechách i na Moravě.

6. Diskuze

Kraje jakožto „nové“ regiony, které nahradily/převrstvily „staré“/historické regiony (země), hrají klíčovou úlohu v transformaci teritoriálního tvaru Čech a Moravy. Rovněž je zřejmé, že mají vliv na (ne)ztotožnění se respondentů s Čechami a Moravou. Klíčovými v této transformaci regionálních identit zemí jsou názvy coby nejdůležitější symbol regionu (Paasi, 1986a, 1986b, Raagmaa 2002, Semian 2012; Bucher, Ištoková 2015). Díky nim přinesla administrativní reforma z roku 1960 reinstitucionalizaci Čech a Moravy, avšak v pozměněných hranicích. To vedlo v severní a jižní části česko-moravského pomezí k určité expanzi Čech na úkor Moravy, zatímco ve střední části k jistému zmenšení Čech ve prospěch Moravy; nikoli však v myslích všech lidí. V rámci poslední administrativní reformy z roku 1997/2000 došlo především k deinstitucionalizaci/mizení historických zemí. Přestože byly záhy některé kraje přejmenovány tak, že svými názvy reprodukuje země, tato reinstitucionalizace se ve zkoumaném historickém pomezí odehrála pouze na území Jihočeského kraje, často nazývaného „jižní Čechy“. Proto právě zde byla zdokumentována nejvýraznější transformace regionálních identit Čech a Moravy. Na velký význam toponym poukazují také výzkumy moravsko-slezského pomezí (Siwek, Kaňok 2000a, 2000b; Šerý, Šimáček 2012, 2013), jimiž byla odhalena expanze Moravy na úkor Slezska, či ukrajinské Volyně (Gnatiuk, Melnychuk 2019) a polského Podlesí (Konopski 2021).

Názvy nejenže přispívají k transformaci teritoriálního tvaru historických regionů, ale rovněž tyto regiony výrazně reprodukuje. Tím je jednak chráněn před zánikem, jednak mohou přispívat k jejich „přilnavosti“ v rámci historických hranic (Zimmerbauer, Riukulehto, Suutari 2017). Přestože řada respondentů vnímala Pardubický kraj jako východ Čech, podle mnohých jiných názvy obcí Mladějov na Moravě či Rychnov na Moravě jasně indikují, že jde o území Moravy. Rovněž názvy některých ukrajinských a polských obcí reprodukuje Podolí, resp. Podlesí v jejich historických hranicích (Melnichuk, Gnatiuk 2018; Konopski 2021). Tyto obce tedy představují jakési „ostrůvky historické regionální identity“ v územích, která mohou být některými lidmi považována (z pohledu historických regionálních identit) za již „ztracená“ (Gnatiuk, Melnychuk 2019, s. 183).

Diskutovaná transformace regionálních identit historických zemí se odehrává především v amalgámech (Šerý, Daňková 2021), za které lze ve studovaném česko-moravském pomezí pokládat všechny přilehlé kraje (s výjimkou Olomouckého), v užším vymezení pak schizofrenní regiony coby typ amalgámu, v němž se – prostřednictvím názvu – „střetává“ částečně deinstitucionalizovaná regionální identita s „nově“ institucionalizovanou. Gnatiuk a Melnychuk (2019) nastiňují, že tam, kde nově institucionalizovaný region převrstvil více historických regionů (či jejich částí), dojde v rámci tohoto nového regionu po určité době buď k unifikaci/homogenizaci, kdy převládne jediná historická regionální identita, nebo zde bude

i nadále přetrvávat několik historických regionálních identit. Z analýzy dat plyne, že obě možnosti vedou k transformaci teritoriálního tvaru (hranic) dotčených historických regionů. První varianta, k níž se schyluje zejména v Jihočeském kraji, je spojena s „trvalým“ (ale nikoli nevratným) ustálením hranic na jiném místě. Unifikační/homogenizační proces však může trvat velmi dlouho a i vzhledem k existenci hybridních identit („jihočeští Moraváci“) nemusí být nikdy dokončen. S druhou možností, týkající se především Kraje Vysočina, je spojeno rozvolnění teritoriálního tvaru, kdy měli respondenti relativně často za to, že žijí v druhé historické zemi, anebo vůbec nevěděli, kterou zemi obývají, případně si někteří dokonce mysleli, že nežijí ani v Čechách, ani na Moravě. Důsledkem zmíněného rozvolnění je existence tzv. fuzzy hranice (Marek 2020e).

V amalgamech dochází rovněž k transformaci regionální identity lidí, jejímž projevem je mj. relativně malý význam Čech a Moravy pro ztotožnění se – viz odpovědi rezidentů schizofrenních regionů a také Vysočiny na obr. 6B. To koresponduje s tvrzením Chromého (2008, s. 62), že „[t]radiční dichotomie ‚my‘ versus ‚oni‘ se uplatňuje zejména v oblastech, kde jsou hranice mezi regiony relativně stabilní v čase“, zatímco sounáležitost s regiony, jejichž hranice „oscilují“, se tvoří v závislosti na rozličných okolnostech (např. podmíněných rodinou). V případě Vysočiny také platí obecné tvrzení, že společenský význam institucionalizujícího se regionu narůstá, zatímco význam deinstitutionalizujícího se regionu klesá (Nikischer 2016), a proto se lidé ztotožňují spíše/více s aktuálními regiony než s těmi historickými (Melnychuk, Gnatiuk 2018). Silné ztotožnění se s Vysočinou, a to i díky jejímu názvu (srov. Šerý, Daňková 2021), se tedy zdá být přímo úměrné poměrně malému významu historických zemí pro identifikaci. Tato slabá regionální identita lidí pak přispívá k výše zmíněnému rozvolnění teritoriálního tvaru Čech a Moravy v Kraji Vysočina. Jak totiž bylo diskutováno, regiony, s nimiž se lidé (již) neztotožňují, jsou náchylnější k zapomnění (Paasi 1991, Semian 2012, Šerý 2014). Naopak relativně silné ztotožnění s (jižními) Čechami díky aktuálnímu Jihočeskému kraji napomáhá k unifikaci/homogenizaci identity Čech v tomto kraji, neboť dle Zimmerbauera (2011) regionální identita lidí pomáhá formovat identitu regionu.

Na základě odpovědí na otázku 2 je třeba zdůraznit relativně malý význam zemí pro identifikaci respondentů. Na to ostatně poukázala i řada rozpačitých odpovědí na otázku 1 – mnozí si nebyli jistí či dokonce jen tipovali, ve které zemi žijí. Nicméně pro zhruba 30 % oslovených je to, v jaké zemi (vnímají, že) žijí, důležité; pro desetinu respondentů je to dokonce velmi důležité. V centrech (zejména v Brně) má pro lidi zemská příslušnost jistě větší význam (srov. Daněk 1993), přesto lze na základě provedeného výzkumu ve shodě s finskými autory (Zimmerbauer, Suutari, Saartenoja 2012; Zimmerbauer, Paasi 2013; Zimmerbauer, Riukulehto, Suutari 2017) konstatovat, že regiony, které byly významně deinstitutionalizovány ztrátou administrativního statusu, nezanikly a mohou být i nadále důležité pro tvorbu regionální identity svých obyvatel. Výroky některých

respondentů z historického území Moravy pak navíc indikují, že se v moravském regionalismu uplatňuje rezistenční identita (Castells 2010; Zimmerbauer, Suutari, Saartenoja 2012; Zimmerbauer, Paasi 2013; Terlouw 2018). Ta se přitom zdá být nejsilnější ve schizofrenním regionu v ZÚ3, kde dochází z nejvýraznější transformaci regionálních identit historických zemí. To odpovídá názoru Chromého (2004), že „[m]oravismus de facto vyklidil vrcholné politické kolbiště a převážně „přežívá“ v lokálních poměrech brněnského centra a v „Čechy anektovaných“ územích (např. na Dačicku)“.

Skutečnost, kdy se na Dačicku a Slavonicku někteří cítí být Jihočechy, zatímco jiní se ztotožňují s Moravou, lze sice do určité míry spojovat s výměnou obyvatelstva po druhé světové válce (Chromý 2003, 2004), výsledky tohoto výzkumu však poukazují na daleko větší vliv administrativních reforem – důležitější jsou změny v myslích lidí než změny samotného obyvatelstva. Dokumentované vytlačování moravské identity tou (jiho)českou v ZÚ3 je jasným důkazem, neboť v ZÚ3 nežilo v roce 1930 ani 1 % německého obyvatelstva, zatímco ZÚ1, kde k tak výrazné transformaci nedošlo, obývalo tehdy téměř 64 % Němců (Státní úřad statistický 1934, 1935). Transformace teritoriálního tvaru historických zemí neodehrávající se v myslích všech lidí je pak spíše „generačním problémem“, čemuž nasvědčuje například výpověď 78letého rodáka z Volfířova u otázky 1: „Původně by to mělo bejt tady jako Morava. Teď jižní Čechy, ale my staří se počítáme furt k Moravě.“ Také závěry jiných autorů (Konopski 2021; Šerý, Daňková 2021) dokládají, že s deinstitucionalizací spojená transformace regionální identity se může velmi lišit v závislosti na věku lidí. Nelze však tvrdit, že by byla moravská identita na Dačicku odsouzena k zániku. Uplatňuje se totiž i u mladých lidí, přičemž je patrný mezigenerační přenos („naši mi to vštěpovali“). Rovněž působení regionalistů může výše zmíněný unifikační/homogenizační proces v Jihočeském kraji zvrátit. Vyloučena není ani „náprava“ – nezávislá na regionálních aktivistech – při budoucí administrativní reformě, třebaže ta zřejmě povede jen k ještě většímu „regionálnímu nepořádku“ (Frivoll, Rye 2009, s. 175).

7. Závěr

Cílem článku bylo přispět k lepšímu porozumění role „nových“ regionálních identit v transformaci „starých“/historických regionálních identit. Pokud jde o odpověď na první výzkumnou otázku, k transformaci regionálních identit starých/historických regionů (zemí) přispívají sféry vlivu krajů, klíčový význam však mají názvy krajů a jejich nerespektování historických hranic. Zdokumentován byl zásadní význam jak názvů připomínajících historické země (kraje Jihočeský, Východočeský a Jihomoravský), tak názvu Kraje Vysočina, s nímž se řada jeho obyvatel ztotožňuje natolik, že dochází k poklesu významu zemí pro identifikaci

lidí a rovněž k transformaci teritoriálního tvaru těchto regionů. To nás přivádí k odpovědi na druhou výzkumnou otázku: přestože je identita regionu primární dimenzí regionální identity a regionální identita lidí (jakožto sekundární dimenze) se může transformovat až následně (poukazuje na to např. relativně silná identifikace oslovených s Čechami na území Jihočeského kraje), regionální identita lidí coby jedna z mnoha institucí regionu může naopak ovlivňovat identitu regionu, a tím přispívat buď k transformaci teritoriálního tvaru historických regionů spojené s jejich re/institucionalizací (jako v případě Čech na historickém území Moravy v současném Jihočeském kraji, kde „nová“ regionální identita posiluje starou), nebo k transformaci teritoriálního tvaru historických regionů spojené s jejich deinstitutionalizací (případ Čech i Moravy na Vysočině, kde „nová“ regionální identita oslabuje staré).

Kvůli „novým“ administrativním regionům nerespektujícím historické hranice tedy dochází k transformaci teritoriálního tvaru „starých“/historických regionů spojené se změnou regionální identity lidí. Klíčovou roli zde hrají názvy „nových“ regionů, avšak jejich spádové oblasti jsou také významné. Regionální identitu lidí lze pokládat za další důležitou instituci reprodukcující historické regiony, neboť (ne)ztotožnění se lidí s historickými regiony (především kvůli názvům „nových“ regionů) rovněž přispívá k transformaci identity těchto regionů.

Pro lepší interpretaci (ne)ztotožnění se lidí s historickými zeměmi a ověření výše představených závěrů by bylo žádoucí provést podrobnější výzkum s větším počtem respondentů (za využití více dotazů na regionální identitu lidí), nebo čistě kvalitativně zaměřený, v jednotlivých dílčích oblastech. Tento článek je tedy pouhým nástinem problematiky. Z hlediska územního je vhodné studovat regionální identitu zemí v jednotlivých schizofrenních regionech, krajích či obcích. Tematicky se slibným jeví výzkum jednotlivých institucí otiskujících se do percepčních regionů lidí (vč. toho, kdo/proč je vytvořil), prolínání regionálních identit a jejich vzájemné (ne)výlučnosti a především rezistenční identity projevující se v moravském regionalismu.

Literatura

- BIALASIEWICZ, L. (2002): Upper Silesia: rebirth of a regional identity in Poland. *Regional & Federal Studies*, 12, 2, 111–132.
- BROWNELL, J. W. (1960): The Cultural Midwest. *Journal of Geography*, 59, 2, 81–85.
- BUCHER, S., IŠTOKOVÁ, M. (2015): Self-governing regions in Slovakia: Spatial differentiation and perception of socio-cultural identity by local and regional officials. *Geografie*, 120, 1, 1–25.
- CASTELLS, M. (2010): *The Power of Identity. The Information Age: Economy, Society, and Culture*. Wiley-Blackwell, Chichester.
- ČSÚ (2014): Vše o území, Český statistický úřad, <http://vdb.czso.cz/sldbvo/#!stranka=podle-tematu&tu=0&th=&v=&vo=null&vsouzemi=null&void> (10. 8. 2014).

- ČSÚ (2016a): Vlastní výběr, Český statistický úřad, <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=uziv-dotaz#> (3. 9. 2016).
- ČSÚ (2016b): Vše o území, Český statistický úřad, https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=profil-uzemi&uzemiprofil=31288&u=__VUZEMI__43__554979# (3. 9. 2016).
- DANĚK, P. (1993): Moravian and Silesian nationalities: a new phenomenon in the ethnic map of the Czech lands? *GeoJournal*, 30, 3, 249–253.
- DAŇKOVÁ, M. (2018): Regionální identita obyvatel Pelhřimovska v kontextu regionální deinstitutionalizace. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Přírodovědecká fakulta, Olomouc.
- DOKOUPIL, J. (2004): Hranice a hraniční efekt. In: Jeřábek, M. a kol.: České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování? *Academia*, Praha, 47–58.
- DVOŘÁK, J. (2003): Jižní Čechy jako region. *Historická geografie*, 32, 135–181.
- FOUBERG, E. H., MOSELEY, W. G. (2015): *Understanding world regional geography*. John Wiley & Sons, Danvers.
- FRISVOLL, S., RYE, J. F. (2009): Elite discourses of regional identity in a new regionalism development scheme: The case of the 'Mountain Region' in Norway. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 63, 3, 175–190.
- GNATIUK, O., MELNYCHUK, A. (2019): Identities with historical regions – are they adapting to modern administrative division? The case of Ukraine. *European Spatial Research and Policy*, 26, 1, 175–194.
- HLEDÍKOVÁ, Z., JANÁK, J., DOBEŠ, J. (2005): Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost. Nakladatelství Lidové noviny, Praha.
- HROMÁDKA, J. (1956): Orografické třídění Československé republiky. *Geografie*, 61, 3, 161–180.
- CHALUPA, J. (2015): Historickogeografická česko-moravská zemská hranice: rekonstrukce, percepce, významy. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Praha.
- CHROMÝ, P. (2003): Formování regionální identity: nezbytná součást geografických výzkumů. In: Jančák, V., Chromý, P., Marada, M. (eds.): *Geografie na cestách poznání*. Univerzita Karlova, Praha, 163–178.
- CHROMÝ, P. (2004): Kdyby byla Morava... *Geografie*, 109, 1, 66–69.
- CHROMÝ, P. (2008): Regiony v proměnách času a prostoru (Úvaha o metodických přístupech nové regionální geografie). *Miscellanea Geographica Universitatis Bohemiae Occidentalis*, 14, 57–64.
- CHROMÝ, P. (2009a): Kulturní regiony, jazykové a etnografické oblasti Česka. In: Heřmanová, E., Chromý, P. et al.: *Kulturní regiony a geografie kultury*. ASPI, Praha, 62–76.
- CHROMÝ, P. (2009b): Region a regionalismus. *Geografické rozhledy*, 19, 1, 2–5.
- CHROMÝ, P., SEMIAN, M., KUČERA, Z. (2014): Regionální vědomí a regionální identita v Česku: případová studie Českého ráje. *Geografie*, 119, 3, 259–277.
- JONES, M., MACLEOD, G. (2004): Regional spaces, spaces of regionalism: territory, insurgent politics and the English question. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 29, 4, 433–452.
- KEATING, M. (1998): The new regionalism in Western Europe. Territorial restructuring and political change. Edward Elgar, Cheltenham.
- KONOPSKI, M. (2021): The role of administrative borders in determining regional identity: The case of Podlasie, Poland. *Moravian Geographical Reports*, 29, 1, 53–70.
- MAREK, P. (2015): Vnímání reliktní hranice na příkladu severní části česko-moravské zemské hranice. Diplomová práce. Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Brno.
- MAREK, P. (2020a): Česko-moravská hranice v symbolech. *Geografické rozhledy*, 30, 1, 38–41.

- MAREK, P. (2020b): Region coby dynamický proces a využití konceptu percepčního regionu při výzkumu institucionalizace a deinstitucionalizace regionů. *Geografický časopis*, 72, 2, 193–213.
- MAREK, P. (2020c): Region coby sociální konstrukt a kritická diskuze Paasiho konceptualizace regionální identity. *Geografie*, 125, 1, 47–68.
- MAREK, P. (2020d): Regiony a hranice existují i tehdy, jsme-li přesvědčeni o opaku. In: Semotanová, E. (ed.): *Hranice v krajinách*. Academia, Praha, 195–217.
- MAREK, P. (2020e): Transformation of the identity of a region: Theory and the empirical case of the perceptual regions of Bohemia and Moravia, Czech Republic. *Moravian Geographical Reports*, 28, 3, 154–169.
- MELNYCHUK, A., GNATIUK, O. (2018): Regional identity and the renewal of spatial administrative structures: The case of Podolia, Ukraine. *Moravian Geographical Reports*, 26, 1, 42–54.
- MZH (2020): Moravské zemské hnutí, <http://moravskehnuti.cz/> (1. 12. 2020).
- NIKISCHER, R. (2016): Regionálne povedomie a identita regiónov na severnom Slovensku: Multimerková perspektíva. *Slovenský národopis*, 64, 1, 8–31.
- OSOBA, P. (2017): Formování symbolického tvaru regionu a odmítnutí názvu Nové Sudety. *Geografie*, 122, 3, 310–334.
- PAASI, A. (1986a): The Institutionalization of regions: a theoretical framework for understanding the emergence of regions and the constitution of regional identity. *Fennia*, 164, 1, 105–146.
- PAASI, A. (1986b): The Institutionalization of regions. Theory and comparative case studies. University of Joensuu, Joensuu.
- PAASI, A. (1991): Deconstructing regions: notes on the scales of spatial life. *Environment and Planning A*, 23, 2, 239–256.
- PAASI, A. (2002a): Bounded spaces in the mobile world: Deconstructing “regional identity”. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 93, 2, 137–148.
- PAASI, A. (2002b): Place and region: regional worlds and words. *Progress in Human Geography*, 26, 6, 802–811.
- PAASI, A. (2003): Region and place: regional identity in question. *Progress in Human Geography*, 27, 4, 475–485.
- PAASI, A. (2009): The resurgence of the “region” and “regional identity”: theoretical perspectives and empirical observations on regional dynamics in Europe. *Review of International Studies*, 35, 11, 121–146.
- RAAGMAA, G. (2002): Regional identity in regional development and planning. *European Planning Studies*, 10, 1, 55–76.
- RŮŽKOVÁ, J., ŠKRABAL, J. (2006): Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005. I. díl. Český statistický úřad, Praha.
- SEMIAN, M. (2012): Název jako symbol regionu. *Historická geografie*, 38, 2, 335–352.
- SIWEK, T., BOGDOVÁ, K. (2007): České kulturně-historické regiony ve vědomích svých obyvatel. *Sociologický časopis*, 43, 4, 1039–1053.
- SIWEK, T., KAŇOK, J. (2000a): Mapping Silesian Identity in Czechia. *Geografie*, 105, 2, 190–200.
- SIWEK, T., KAŇOK, J. (2000b): Vědomí slezské identity v mentální mapě. Ostravská univerzita, Ostrava.
- Státní úřad statistický (1934): Statistický lexikon obcí v republice Československé. I. Země Česká. Orbis, Praha.
- Státní úřad statistický (1935): Statistický lexikon obcí v republice Československé. II. Země Moravskoslezská. Orbis, Praha.
- SVOBODOVÁ, I. (2012): Moravanství na Dačicku. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Přírodovědecká fakulta, Olomouc.

- ŠERÝ, M. (2014): The identification of residents with their region and the continuity of socio-historical development. *Moravian Geographical Reports*, 22, 3, 53–64.
- ŠERÝ, M., DAŇKOVÁ, M. (2021): When regional identities differ over generation: Deinstitutionalisation of regions and regional identities in a regional amalgam. *Journal of Rural Studies*, 82, 430–441.
- ŠERÝ, M., ŠIMÁČEK, P. (2012): Perception of the historical border between Moravia and Silesia by residents of Jeseník area as a partial aspect of their regional identity (Czech Republic). *Moravian Geographical Reports*, 20, 2, 36–46.
- ŠERÝ, M., ŠIMÁČEK, P. (2013): Vnímání hranic obyvatelstvem regionů s rozdílnou kontinuitou socio-historického vývoje jako dílčí aspekt jejich regionální identity. *Geografie*, 118, 4, 392–414.
- TERLOUW, K. (2018): Transforming identity discourses to promote local interests during municipal amalgamations. *GeoJournal*, 83, 3, 525–543.
- TERLOUW, K., VAN GORP, B. (2014): Layering spatial identities: the identity discourses of new regions. *Environment and Planning A*, 46, 852–866.
- TOUŠEK, V., ŠICH, P., VAŠÍČEK, P. (1991): Zemská hranice mezi Čechami a Moravou. *Geografie*, 96, 1, 45–48.
- Ústavní zákon č. 347/1997 Sb., o vytvoření vyšších územních samosprávných celků a o změně ústavního zákona České národní rady č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky.
- VAISHAR, A. (2004): Čechy + Morava a Slezsko = Česko? *Geografie*, 109, 1, 65–66.
- VAISHAR, A., ZAPLETALOVÁ, J. (2016): Regional identities of Czech historical lands. *Hungarian Geographical Bulletin*, 65, 1, 15–25.
- VANČURA, M. (1995): Zemská hranice mezi Čechami a Moravou (ve světle nové administrativní reformy). Diplomová práce. Masarykova univerzita, Přírodovědecká fakulta, Brno.
- Zákon č. 125/1927 Sb., o organisaci politické správy.
- Zákon č. 280/1948 Sb., o krajském zřízení.
- Zákon č. 36/1960 Sb., o územním členění státu.
- Zákon č. 51/2020 Sb., o územně správním členění státu a o změně souvisejících zákonů.
- ZIMMERBAUER, K. (2011): From image to identity: Building regions by place promotion. *European Planning Studies*, 19, 2, 243–260.
- ZIMMERBAUER, K., PAASI, A. (2013): When old and new regionalism collide. Deinstitutionalization of regions and resistance identity in municipality amalgamations. *Journal of Rural Studies*, 30, 31–40.
- ZIMMERBAUER, K., RIUKULEHTO, S., SUUTARI, T. (2017): Killing the regional Leviathan? Deinstitutionalization and stickiness of regions. *International journal of urban and regional research*, 41, 4, 1–18.
- ZIMMERBAUER, K., SUUTARI, T., SAARTENOJA, A. (2012): Resistance to the deinstitutionalization of a region. Borders, identity and activism in municipality merger. *Geoforum*, 43, 6, 1065–1075.

SUMMARY

Transformation of regional identity in Czechia: Case study of partly deinstitutionalized Bohemia and Moravia from the viewpoint of the Bohemian-Moravian borderland inhabitants

Using the example of the historical Czech Lands (specifically Bohemia and Moravia), which were partly deinstitutionalized by their *de jure* abolition in 1948, the article aims to understand better the role of “new” regional identities in the transformation of “old”/historical regional identities. It studies the transformation of two main dimensions of regional identity: “identity of region,” meaning the knowledge/consciousness of a region (cognitive dimension), and “regional identity of people,” pointing to identification or the sense of relationship (feeling) with a region or regional community (affective dimension). This case study from Czechia employs a questionnaire survey with 454 inhabitants of three qualitatively different areas of the Bohemian-Moravian borderland and focuses on the territorial shape (boundaries) of the identity of Bohemia and Moravia (among other questions, the respondents were asked: “Do you know what historical land your permanent residence lies in?”) and the sense of relationship with Bohemia and Moravia (“How important is it for you to live in this historical land?”).

The data analysis revealed the crucial impact of new administrative regions (*kraje*) – their names and boundaries in particular – on the transformation of the territorial shape of Bohemia and Moravia and (non-)identification with these historical regions. Thanks to the *kraje* from 1960, Bohemia and Moravia were re-institutionalized as these “new” regions reproduced the old/historical regions in their names. Nevertheless, as they did not respect the historical land boundaries, certain “schizophrenic regions” emerged, in which both Bohemia and Moravia have been reproduced and perceived since then. Although not in the minds of all people, the East Bohemian Region and the South Bohemian Region in the northern and southern parts of the Bohemian-Moravian borderland led to a certain expansion of Bohemia at the expense of Moravia. On the contrary, the South Moravian Region in the central part brought about a certain reduction of Bohemia in favour of Moravia.

The respondents’ answers also point to the significant impact of the current South Bohemian Region and the Vysočina Region. Both emerged as a result of the last administrative reform conducted in 2000. In the South Bohemian Region, the unification/homogenization process still causes a dominance of Bohemian regional identity and thus a stabilization of the perceived Bohemian-Moravian boundary elsewhere (at the expense of Moravia). Therefore, the most significant transformation of the examined historical lands takes place right here. The strongest resistance identity of Moravian regionalists in the South Bohemian Region is thus not surprising. The Vysočina Region is characterized by the disintegration of the territorial shape of Bohemia and Moravia and the existence of a fuzzy Bohemian-Moravian boundary. The topicality of these two current administrative regions contributes to both the identity of these regions and the regional identity of people. The South Bohemian Region and the Vysočina Region are gaining prominence, leading to a great knowledge/consciousness of these regions among people and their identification with them. Conversely, the regional identities of people underpin the identities of given regions. This transforms the regional identities of Bohemia and Moravia while depending on whether the “new” regions reproduce the “old”/historical regions in their names or not. In the South Bohemian Region, where the respondents were typically aware of living in Bohemia and identified with Bohemia to a great extent, this transformation is connected with the re-institutionalization of the old region (Bohemia). On the contrary, in the

Vysočina Region, where the respondents relatively often had a low awareness of what historical land they lived in (which was unimportant for most of them), this transformation occurs due to deinstitutionalization of old regions (both Bohemia and Moravia).

To conclude, “new” administrative regions that do not respect historical boundaries cause the transformation of “old”/historical regions’ territorial shape. This is connected with a change in the regional identity of people. The names of “new” regions play a crucial role here, but their catchment areas are also important. The regional identity of people can be seen as another substantial institution reproducing historical regions because people’s (non-)identification with historical regions (especially due to names of “new” regions) contributes to the transformation of these regions’ identity, too. Furthermore, the results show that after the Czech Lands were abolished *de jure*, they did not disappear – that means, they were only partly deinstitutionalized. They still exist as perceptual regions in people’s consciousness and are essential for the identification of many people (for 30% of respondents, it is important that they live in Bohemia/Moravia) and regional activism (Moravian regionalism, in particular) alike.

- Fig. 1 Highest-level administrative regions in Czechia between 1918 and 1928 (historical lands). Source: based on Růžková, Škrabal (2006).
- Fig. 2 Highest-level administrative regions in Czechia between 1960 and 1990 (kraje) reproducing the historical lands with their names. These regions existed *de jure* until 2020 but between 1990 and 2020 without an administrative status.
- Fig. 3 Highest-level administrative regions of Czechia since 2000 (kraje) reproducing the historical lands with their names. Between 2000 and 2001, the Jihočeský (South Bohemian), Jihomoravský (South Moravian) and Moravskoslezský kraj (Moravian-Silesian Region) were called Budějovický, Brněnský and Ostravský kraj, respectively, while Kraj Vysočina was called Jihlavský kraj, then only Vysočina until 2011.
- Fig. 4 Schizophrenic regions from 1960 and delimitation of examined areas.
- Fig. 5 Answers to the question: “Do you know what historical land your permanent residence lies in?”, in individual municipalities. Source: own survey.
- Fig. 6 Answers to the questions “Do you know what historical land your permanent residence lies in?” (A) and “How important is it for you to live in this historical land?” (B), in three examined areas. Source: own survey.
- Fig. 7 Examples of institutions reproducing the Vysočina region (in the borderland: A, B; in the centre: C, D), but also Moravia (B, D).

PODĚKOVÁNÍ / ACKNOWLEDGEMENT

Příspěvek vznikl s podporou specifického výzkumu realizovaného v rámci projektu MUNI/A/1570/2020 „Geografický výzkum dynamiky přírodních a společenských prostorových procesů“. Autor by chtěl dále poděkovat anonymním recenzentům za jejich podnětné komentáře k předchozím verzím tohoto článku, všem respondentům, kteří se zúčastnili dotazníkového šetření, a také bratru faráři Janu Keřkovskému a sestře faráře Ludmile Míchalové Mikšíkové za poskytnutí ubytování na evangelické faře v Jihlavě, resp. ve Strmilově.

This work was created with the support of specific research carried out within the project MUNI/A/1570/2020 "Geographical research of the dynamics of natural and social spatial processes". The author would also like to thank anonymous reviewers for their inspiring comments on previous versions of this manuscript, all respondents who participated in the questionnaire survey, as well as the parish priest Jan Keřkovský and the parish priest Ludmila Míchalová Mikšíková for providing accommodation at the Evangelical parish in Jihlava, resp. in Strmilov.

ORCID

PETR MAREK

<https://orcid.org/0000-0002-9547-6903>